

Studijski posjet baštinskim ustanovama: Muzej papira i vodenih znakova u Fabriano, Restauratorski laboratorij u Vatikanskoj knjižnici, Vatikanski muzeji i Središnji institut za restauriranje i konzerviranje arhivske i knjižnične baštine u Rimu.

Fabriano – Rim, Italija, 25. studenoga – 1. prosinca 2018.

Odjel za umjetnost i restauraciju Sveučilišta u Dubrovniku organizirao je, od 25. studenoga do 1. prosinca 2018., stručnu posjetu najstarijoj tvornici papira u Europi, Muzeju papira i vodenih znakova u Fabriano, Restauratorskom laboratoriju u Vatikanskoj knjižnici, te Središnjem institutu za restauriranje i konzerviranje arhivske i knjižnične baštine i Vatikanskim muzejima u Rimu. Cilj obilaska bio je upoznati se s načinom rada navedenih baštinskih ustanova i konzervatorsko-restauratorskih radionica te razmjena iskustava i unaprjeđenje suradnje između konzervatora-restauratora papira iz Hrvatske i Italije. Sudionici ovoga putovanja bili su profesori i studenti Odjela za umjetnost i restauraciju Sveučilišta u Dubrovniku te konzervatori-restauratori iz Hrvatskog državnog arhiva i Arhiva dubrovačke biskupije.

Tijekom prvog dana posjećene su srednjovjekovne znamenitosti grada Fabriana, nakon čega je uslijedila posjeta Akademiji umjetničkih papira (*Accademia delle Arti Cartarie*) gdje je pod vodstvom Sandra Tiberija, umjetnika i obrtnika te osnivača Akademije predstavljena Radionica tradicionalne izrade papira i vodenih znakova u Fabriano te razvoj tvornice i tehnologije papira kroz povijest, od njezina osnutka do danas.

U Radionici je prezentiran postupak pripreme sirovina za izradu papira, specifičan način nadolijevanja papirne pulpe kao i pribor i materijali koji se koriste za izradu kalupa, žičanih mreža te različitih znakova u papiru, posebice vodenih i reljefnih žigova u papiru. Svaki od posjetitelja praktično je sudjelovao i proizveo svoj papir. Postupak se sastojao u nadolijevanju već pripremljene suspenzije vode i vlakna na sito, polaganjem svježe formiranog lista na pust te prešanjem i sušenjem. U postupku izrade papira korišteno je sito s vodenim znakom te bakrena mrežica za izradu reljefnog vodenog znaka u papiru. Na koncu, prikazan je film o razvoju tvornice Fabriano kroz povijest.

Proizvodnja papira u Fabriano započeta je 1264. godine. Inovacije u postupku proizvodnje papira (uporaba nabijača za pripravu pulpe, premaza želatinom i vodenog znaka) uz dobru kvalitetu sirovine, te čistu i obilnu izvorsku vodu (obogaćenu kalcijem s okolnih vapnenačkih brda) kao i poseban proces filtriranja pulpe (kako bi se uklonile kvržice, čvorovi te bilo kakav drugi strani materijal) rezultirali su proizvodom izvrsne kvalitete – listovima bijele boje, kemijski stabilnim, izdržljivim i dugovječnim. Proizvodnja doseže vrhunac tijekom renesanse što dokazuju mnogi sačuvani dokumenti i velik broj vodenih zna-

kova koji je korišten u papirima toga doba (tako se papiri s vodenim znacima tvornice Fabriano nalaze i u djelima velikih umjetnika toga razdoblja, kao što je Michelangelo Buonarroti, Leonardo da Vinci, Rafael i drugi). U 16. i 17. stoljeću proizvodnja doživljava pad zbog promjene trgovačkih tokova te otkrića Amerike, a tijekom industrijske revolucije ponovan uspon zahvaljujući poduzetničkim vještinama Pietra Milianija koji 1782. godine osniva *Cartiere Miliani*. Tridesetih godina prošlog stoljeća tvornica je nacionalizirana. Godine 1947. naziv tvrtke promijenjen je u *Cartiere Miliani Fabriano* koja 2002. godine postaje dio tvrtke *Fedrigoni* iz Verone.

Tijekom drugoga dana organizirana je posjeta Središnjem institutu za restauriranje i konzerviranje arhivske i knjižnične baštine (*Istituto Centrale per il Restauro e la Conservazione del Patrimonio Archivistico e Librario - ICRCPAL*) u Rimu.

ICRCPAL, od svojih početaka, 1938. godine (tada kao Kraljevski institut za patologiju knjiga), djeluje s ciljem da poveže različite znanstvene discipline u proučavanju povijesnih značajka predmeta i njihovih materijalnih komponenata te da se, na osnovi dobivenih rezultata istraživanja, primijeni najučinkovitija metoda za usporavanje propadanja knjiga i drugih predmeta izvedenih na papiru. Lucilla Nucetelli, direktorica Restauratorskog zavoda *ICRCPAL-a*, zajedno sa svojim stručnim timom predstavila je *ICRCPAL* i način rada Restauratorskog zavoda. Trenutno laboratoriji u *ICRCPAL-u* rade na pet temeljnih područja istraživanja: povijest i tehnologija izvornih materijala, mehanizmi degradacije, zaštita okoliša, unaprjeđenje i širenje znanja o očuvanju i obnovi knjige te minimalna invazivnost u restauraciji. Godine 1975. *ICRCPAL* je postao jednom od središnjih institucija Ministarstva za kulturnu i ekološku baštinu.

U Restauratorskom zavodu su predstavljeni različiti vrijedni artefakti – dokumenti na papirusu, fotoalbumi, knjige, crteži i iluminirani rukopisi te konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni na tim iznimno vrijednim i rijetkim predmetima kao i način osmišljavanja i izvedbe njihove pohrane i zaštite. Posebice je naglašen minimum intervencija na predmetu tako da se, u situacijama kad nema dovoljno informacija o nedostajućim dijelovima (korici ili hrptu knjige), ne rade nadopune već konzerviraju zatečeni dijelovi. Velika pažnja posvećuje se zaštitnoj ambalaži s pomno razrađenim i za svaki predmet osmišljenim podlošcima za otvaranje, listanje i istraživanje, imajući na umu mjesto i prostor trajne pohrane. U današnje vrijeme aktivnosti Restauratorskog zavoda sve su više usmjerene na savjetovanje o zaštiti arhivskog gradiva i knjižnične građe u arhivima, knjižnicama i muzejima, s posebnim naglaskom na prevenciji, obuci, međunarodnoj suradnji i razmjeni znanstvenih informacija i stručnih iskustava.

Tijekom trećega dana obavljena je posjeta Restauratorskom laboratoriju u Vatikanskoj knjižnici (*Laboratorio di restauro – Biblioteca Apostolica Vaticana – BAV*). Posjet se sastojao od obilaska i upoznavanja s radom konzervatorsko-resta-

uratorske radionice gdje je Angela Nuñez Gaitan, voditeljica Restauratorskog laboratorija, uvodno predstavila povijesni razvoj Radionice, a potom primjenu novih postupaka i metoda kao i sudjelovanje Laboratorija na međunarodnim projektima.

Konzervatorsku radionicu Vatikanske knjižnice osnovao je papa Leo XIII. oko 1890. i jedna je od najstarijih radionica u knjižnici. Radionica djeluje u skladu sa stajalištima perfekta Franza Ehrlea (1895.-1914.), važne i nezaobilazne figure u povijesti moderne restauracije knjiga, koji je zagovarao etiku “minimalne intervencije”. Radionica je 1936. smještena u muzej *Chiaramonti*, gdje se i danas nalazi, prošla je niz obnova, zahvaljujući kojima se udvostručila. Djelatnici radionice nastoje integrirati tradiciju s novijim pristupima u konzervatorsko-restauratorskoj praksi imajući na umu da svaki konzervatorsko-restauratorski postupak uzrokuje traumu i gubitak informacija, stoga na predmetima nastoje intervenirati što je moguće manje s ciljem da se očuva funkcionalnost i karakter objekta. Dr. Nuñez Gaitan naglašava kako „minimalna intervencija“ ne znači raditi manji i jednostavniji zahvat već upravo suprotno, najmanje invazivne intervencije su vrlo studiozne, pomno razrađene i dobro pripremljene prije same izvedbe konzervatorsko-restauratorskih radova kako bi se očuvale sve povijesne značajke predmeta. Posebice je naglašena važnost dokumentiranja svake faze rada, preliminarnog ispitivanja i upoznavanja s povijesnim značajkama predmeta, detaljnog opisa stanja i primijenjenih metoda konzerviranja i restauriranja kao i korištenih materijala uz fotodokumentiranje prije, tijekom i nakon radova. Danas se posebna pažnja posvećuje preventivnoj zaštiti, usvajaju se nove tehnologije i postupci različitih metoda zaštite i pohrane knjižnične građe i arhivskog gradiva. Godine 2000. započeti su projekti dezinfekcije s anoksičnim sustavima, kao i sustavnim programom uklanjanja prašine.

Četvrtoga dana organizirana je posjeta Vatikanskim muzejima u kojima se nalaze najveće kolekcije neprocjenjivih antikviteta i umjetnina na svijetu, smještene muzejima *Pio Clementino* i *Chiaramonti*. No, najveća kolekcija talijanskih i europskih slika se čuva u 18 soba vatikanske pinakoteke. S Vatikanskim muzejima su povezane Rafaelove sobe i Sikstinska kapela. U ovom brojnom, zadivljujućem i vrijednom postavu izloženi su iznimno vrijedni primjerci knjiga iz 14. i 15. stoljeća, bogato i umjetnički urešenih korica, a među brojnim slikama pozornost su plijenili i Chagallovi crteži sakralnih motiva izvedeni na papiru.

Tijekom petoga dana posjećena je srednjovjekovna utvrda *Rocca Alborno-ziana* i katedrala *Santa Maria Assunta*, izgrađena u romaničkom stilu u 12. stoljeću, u gradu Spoletu, te Muzej papira i vodenih znakova *Museo della Carta e della Filigrana* u Fabriani. U Muzeju papira i vodenih znakova izloženi su alati, materijali i sirovine koje su korištene od samih početaka proizvodnje papira u Fabriani. Dio muzeja posvećen je različitim vodenim znakovima u papiru. Prvi zabilježeni vodeni znak je broj 8 na listu proizvedenom 1293. godine i čuva se u

Muzeju. Vodeni znak kao zaštitni znak papirnog mlina ubrzo je postao oznaka za kvalitetu, veličinu i namjenu papira. Na koncu je istaknuta uloga *Cartiere (Miliani) Fabriano*, koja je i danas među najprestižnijim tvornicama papira na svijetu. Srednjoeuropska banka dopustila je upravo njoj proizvodnju papira za izradu euro novčanica.

Obilaskom spomenutih baštinskih ustanova u Fabrianu i Rimu omogućen je uvid u primjenu novih metoda koje se koriste u konzervatorsko-restauratorskoj praksi, kao i metoda koje su se tradicionalno primjenjivale kroz povijest u zaštiti arhivske i knjižnične baštine u Italiji.

Suzana Njegač